

Nizamettin UĞUR

ROUSSEAU VE NIETZSCHE: MECAZİ KANKALAR

Rousseau, iktidarlara, görünüşte bile uzlaşmaya benzeyen her türlü anlaşmayı reddetmişti. (K. Marx, *Schweitzer'e Mektup*, 24 Ocak 1865)

Lukacs'ın deyişiyle, Marx'tan tek bir satır bile okumadığı açık olsa da, yazdıkları Marksizme ve sosyalizme karşı bir polemikten başka şey olmayan “düşman” Nietzsche, yine de burjuva dünyasını eleştirirken Marksistleri büyüler. (Antonio Negri, “Marxistes: une approche paradoxale”. *Magazine littéraire* 298. *Les vies de Nietzsche*, s. 96)

1. Giriş

Bu iki düşünürün ortak yanı hayli çok. Sözelimi Hristiyanlığı, ahlakı, kapitalist uygarlığı sert biçimde eleştiriyor her ikisi de. Eleştirileri öyle sıradan değil, reddedici boyutlarda.

Aydınlanma Yüzyılı'nın aykırı filozofu Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), insanlığın, ahlaki olarak aslında hiç gelişmediğini, hatta gerilediğini ileri sürüyor. Ona göre, Avrupa, Yeni Çağ'da, İlk Çağ vahşiliğine geri dönmüştür ve karanlık dönemlerinden daha karanlık bir dönem yaşamaktadır.

Yeni Çağ, Antik Yunan felsefe, edebiyat, bilim metinlerinin çevrilmesiyle başlamıştır. Rousseau'ya göre; bilim, edebiyat ve sanatlar insanları birbirine bağlayan “zincirleri çiçeklerle örter”; insanların doğuştan hak ettikleri, dolayısıyla “damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür”... Nezaket gereklikleri, kibarlık zorunlulukları içinde

âdetlere, kurallara hep bağlı kaldığımız için kendi ruhumuza kulak verdiğimiz yok. Doğası gereği özgür ruhlu olan insanı; ahlak, erdem, akıl gibi olgular diğer insanlara ve topluma bağlı kılar, hatta köle eder.

Rousseau için, insanların en özgür dönemi “doğa durumu”nda (*bireylere ceza uygulanmayan, üstün bir otoritenin olmadığı durum*) yaşadıkları en eski zamanlardır. Bu süreçte insanı diğer insanlara, topluma bağlayan herhangi bir kural yoktur ortalıkta. Özel mülkiyetle birlikte başlamıştır tüm kötülükler. Hristiyanlık, uygarlık artırmıştır bu kötülükleri.

“Doğa durumu”na dönülemeyeceğine göre, insanlara en azından hak ve hukuk bakımından eşitliği sağlayacak bir *toplum sözleşmesi* gereklidir. Bu sözleşme genel istence, gönüllü rızaya ve oybirliğine dayalı olmalıdır.

Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) de, ahlaka ve Hristiyanlığa çok sert eleştiriler yöneltir. Toplumu denetim altına almak ve yönlendirmek için uydurulmuş bir kurgu, yapay bir olgu olan bu ahlak, insanı doğasından, içgüdülerinden uzaklaştırmıştır. Trajik Çağı'nın son bulmasıyla, Sokrates felsefesiyle ortaya çıkan bu ahlak, Hristiyanlıkla (: *Deccal*) birlikte, köle ve sürü ahlakı biçiminde tamamen yerleşmiştir. Gerçek anlamda yaşam özgürlüğü yok olmuştur.

Nietzsche'ye göre, insanın uygarlaştırılma - ahlaklaştırılma ve toplumsallaştırılma- sürecinde Platonculuğun ve Hristiyanlığın büyük etkisi olmuştur. Ahlaklılığın kendisi ahlaksızlıktır artık.

Dikkat edilirse, Rousseau da Nietzsche de bir uygarlık eleştirisi yapmaktadır. Her ikisine göre, uygarlık, doğadan kopma ve uzaklaşma ile oluşmuştur. Gerçekte ilerleme değil gerileme söz konusudur. Oysa insan, doğası gereği kötü değil iyidir aslında.

Ama çözüm önerileri birbirine uymaz. Rousseau, bir *toplum sözleşmesi* yoluyla “doğa durumu”na dönüşü önerir. Böylece en azından hak hukuk eşitliği sağlanabilecektir.

Nietzsche ise eşitliğe vurgu yapan kuramların (liberalizm, sosyalizm, demokrasi) ve sistemlerin insanları birbirine benzettiğini, böylece aykırı olanları yok ettiğini ileri sürer. Bu koşullardaki gerçeklik (hakikat) anlayışını, ahlaki değerleri ve akli sorgular; Batı kültürünü, modernizmi, bireyi boyun eğmeye zorlayan sürü kültürünü, devleti reddeder. Çözüm önerisi ya da kurtuluş yolu, “büyük siyaset”i yürütecek *üstinsanları* (*Grosse Fuhrer / Büyük Lider*) yaratmaktan geçmektedir. Yaşanan *nihilizmden* çıkış ancak böyle olanaklıdır.

Günümüzdeki ağırlıklı görüş, Nietzsche’nin, ucu faşizme varan bir anlayışa sahip olduğu yönünde. Ölümünden sonra özellikle yayımlanmamış ürünlerine belli bir sansür uygulayan kızkardeşinin, onun arşivini Alman Sosyalist Partiye (NDAP) üye olan eşine emanet etmesi, Heidegger’in bu dönemde üniversitede Nietzsche dersleri vermesi, Nazizmin onu bayraklaştırması vb. bu düşünceye gerekçe ve geçerlilik sağlamıştır.

Solda, özellikle Fransız solunda ise ona daha anlayışlı bakan, tezlerini olumlu yönde yorumlamaya çalışan bir kesim vardır (Foucault, Adorno, Horkheimer, Deleuze, Derrida...). Sözgelimi Derrida, Nietzsche-Nazizm arasındaki akrabalık ilişkisinin görmezden gelinemeyeceğini, Nietzsche’deki kimi söylemsel öğelerin Nazilerin kendilerini haklı göstermeye hayli uygun olduğunu belirtmekle birlikte onun aslında yanlış yorumlandığını düşünmektedir.

Nietzsche’ye soldan olumlu bakanlar, onun tüm eleştirilerinin; metafiziğe, çağının nihilizme düşüren sistemine, uygulamadaki demokrasi ve savunulan sosyalizm anlayışlarının insanları sıradanlıkta eşitleme içerdiğine vb. yönelik olduğunu ileri sürüyor. Çağının putlarını (devlet, milliyet-

çilik, bilgi, iktidar, para...) eleştiren Nietzsche'nin, kurtuluşu nitelikte, olumlu bir üstinsanda, gerçek demokraside (ve elbette doğada) gördüğü düşüncesindedir. Sorunlara sınıfsal bakmayan bir filozofu böyle değerlendirenlerin, Post-Marksist bağlamda ya da onun çeperlerinde konumlandıklarına dikkat çekelim burada.

2. Dildeki anlam hiyerarşisi ve iktidar

Bilim, konumuz gereği anlambilim, kendini doğal olarak nesnellikle bağlar. Nesnellik de akla, soğukkanlılığa, yansızlığa, tarihselliğe koşullar kendini.

Anlam, elbette görelilik içerir. Ama toplumsal bağlamda *kavrama*, bir başka deyişle, soyutlaşma yoluyla *genele* dönüşmeyen, göreliliğe kavuşmayan anlam ve anlam taşıyıcısı dil göstergesi sorun oluşturur. Daha geniş bağlamda, dilin oluşumunu engeller. Tek başına yaşayan insan için "dil"e gerek yok elbette. Ama topluluk oluşturmuş insanlar için ortak, herkesin üzerinde uzlaştığı bir "anlam"a, anlam taşıyıcılarına, bu ortak anlam taşıyıcılarının oluşturduğu bir iletişim sistemine, daha açıkça söylersek, bir dile gerek var.

Sözcükler ve bunların oluşturduğu sistem, yani dil (language), görece nesnelleşme, toplulukça ya da toplumca uzlaşma ürünü. Tarihsellik (artsüremlilik) sonucu bir sabitlenme, ortaklaşma kuralları getirmiş sonuçta. Anlam-sözcük bağlamında da sözlüksellik (literal, düzanlam, gerçek anlam) oluşmuş. "Dilin sınırlılığı-düşüncesin sınırsızlığı" çelişmesini, yeni anlam ve kavramlar için dilin kullandığı göstergeleriyle, bu göstergelerin kalıcı ve geçici aktarımları yoluyla çözmüş insanlar.

Bu işleyiş bir öncelik-sonralık ilişkisi, bir hiyerarşi doğurmuş ister istemez: *gerçek anlam* - *mecaz anlam*. Bilim ve iletişim dili esas olarak *gerçek anlam* üzerinden işler. Doğrudan ya da düzanlam ve anlatım, *hakikat*, *doğru*, *gerçeklik* arayışları ve tartışmaları bu dille yapılır. Belagat

(retorik) dili, anlam katmanları ise *gerçek anlam + mecaz anlam* biçiminde ama ikincil anlamın baskınlığı ya da öne çıkış durumu göz önüne alınarak işletilir, irdelenir, çözümlenir.

Değişmece anlam (mecaz, trope), gerçek anlama (düz, literal) göre ikincildir ve dolaylı, belirsiz, kapalı özellik gösterir. Dilde eklenti anlam gibidir, çünkü diğeri üzerinden var olur (ama yer yer öne çıktığı, ağırlık kazandığı da bir gerçekliktir). Bu öncelik-sonralık ilişkisi, düşünceduygu ilişkisiyle ve konumuyla ilgilidir. Düşünce; sabit, güvenilir, nesnel olmaya gereksinim, hatta zorunluluk duyar. Duygu ise karşıt konumdaki özelliği ile kendini var eder.

Bilim, akıl, yasa, yönetim (kurum, kuruluş, devlet vb.) dili *gerçek anlamları*; söylev, edebiyat, sanat, belagat-retorik dili ise *mecaz anlamları* gereksinir. Mecazın söz-anlam oyunları ile kurulması, imaya, hatta bir bakıma “yalan”a dayanması, değişik nedenlerle geçmişte çokça tartışmalara yol açmıştır.

Kuran dilinin *mecaz* içerip içermediği de -anlamdaki muğlaklık, *gerçek* anlamla çelişikliği nedeniyle- hayli tartışılmıştır başlarda. Allah’ın dilinin *mecaz* olabileceği kimi kesimlerce uzun süre kabul edilmemiştir. İnsanlara hitap etmesi, insanlar için indiriliş olması nedeniyle *Kuran* dilinin insan dilinin tüm özelliklerini doğal olarak taşımasının olağan bir durum olduğu giderek öne çıkmıştır.

Gerçek anlam-mecaz anlam sıradizimi (belki bir çeşit artsüremliliği), kimilerinin karikatürize ettiği gibi, insanların iletişim gereksinimlerini karşılamak için önce nesnel bir dili icat ettiği, sonra çağrışımsal-duygusal dili ona eklemlediği gibi bir durumla ilgili değildir elbette. “Gerçek anlam”ın önceliği ve esas olduğu ilkesine dayanan bu kronoloji, daha başta mı vardı yoksa sonradan oluşmuş bir konumlanmaya mı dayanmaktadır? Gündelik dil işleyişinde değişmecenin (mecazın) var olma noktası aslında neresi-

dir?... Tartışma işte tam da buradan yapılmaktadır, özellikle günümüzde. Sözgelimi postmodern anlayış, bu geleneksel anlam hiyerarşisine, bir bakıma kontrol, iktidar, güç konumunu işaret ettiğini düşünerek eleştiri yöneltmektedir.

Aslında bu iki anlam türü arasında iç içe, karmaşık bir ilişki, diyalektik bir süreç söz konusudur (anlamın diyalektiği). “Dil (language)”, toplumsallığı nedeniyle elbette yerleşik, kurallara dayalı bir yapı taşır. Ama bilişin, bilinç altının ve üstünün, ideolojilerin dinamik işleyişi de onu “söz (parole, utterance)” üzerinden sürekli rahatsız eder, sağından solundan eğip büker, bozup yeniliğe sürükler...

3. Dillerin doğuşuna ilişkin kuramlar

Bu bölümü çok kısa anlatacağım.

Dillerin kökeniyle ilgili belli başlı kuramlar şunlar:

- Mitolojik/teolojik kuram,
- Mimolojik/spekülatif kuram,
- Kültürel/antropolojik kuram,
- Empirist/behaviorist kuram,
- Rasyonalist/nativist kuram,
- Evrimsel/biyolojik kuram.

Mitoloji/teoloji tezini bir yana bırakırsak, dilin kökeni esas olarak biyolojik temelli ele alınır. Bu yönden de iki ana yaklaşım söz konusudur: *yansımaya dayalı görüşler* (ding-dong, hayvan taklidi, ünlem, müzik, jest-mimik...) ve *gereksinime dayalı görüşler* (iş, emir, hayal-imeg...).

4. Mecazi kankalık

Dilin kökeni ve doğuşu ile ilgili yukarıdaki görüşler günümüzde kitaplarda yer alıyor. Bir bakıma en son gelinen nokta böyle. Elbette her biri ayrıntılı tartışılmıyor; evrim esaslı, biyolojik yaklaşımlar gündemde daha çok. Konu artzamanlı (tarihsel) ele alındığında -zaten bilim, özellikle

felsefe, sosyoloji, dilbilim vb.- böyle işler- her birinden az ya da çok söz ediliyor.

Benim *mecazi kanka* olarak gördüğüm J.-J. Rousseau ve F. W. Nietzsche, geçen yüzyıllarda yaşamış kimseler. Ama dil-anlam konusunda çok özgün her ikisi de. Üstelik hayli ciddiye alınacak görüşler ileri sürüyorlar.

Üstelik anlamla ilgili hiyerarşiyi-iktidar ilişkisini (gerçek anlam - mecaz anlam) tersine çeviriyorlar. Dilin kökenine ve anlama ilişkin yaklaşımları çok benzer olduğu için de ben *kanka* olarak görüyorum onları.

Ama niye *mecazi (kanka)*?

Sözü “anlamda hiyerarşi”den buraya bağladığım için gerekçem tahmin edilmiştir sanırım.

4.1. Rousseau, doğa durumu ve mecaz

Rousseau’nun dille ilgili kitabının Türkçeye birkaç çevirisi var: *Dilin Kökeni Üzerine Deneme / Melodi ve Müziksel Taklitle İlişki İçinde (Essai sur l’origine ou il est parlé mélodie, et l’imitation musicale*, ilk baskı: 1781, ölümünden sonra) . Daha önce yazdığı *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (Discours sur l’origine et les fondements de l’inégalité parmi les hommes*, ilk baskı: 1755) adlı kitabında da dillerin kaynağı ile ilgili düşüncelerini açıklamıştı.

Dille ilgili düşünceleri önceki kitabında (1755) altı yedi sayfa tutuyordu. Sonraki kitabı ise (1781) tamamen dillerin kökeni üzerineydi ama belki tam olgunlaşmadığını düşündüğü için sağlığında yayımlatmamıştı.

İlham kaynağı rahip Condillac’ın, dillerin kaynağı konusunda duygularını tamamen doğruladığını, kendisine belki de ilk düşünceleri verdiğini yazıyor. Kavramlara dayalı, eklemli gerçek dillerden önce dilin asıl kökenini oluşturan ilk ifade biçimlerinin, Condillac da Rousseau da duyguların dışı vurumuna ilişkin oluşunu düşünüyor. Ama bu

dışa vurum biçimi konusunda farklı görüşler. Condillac mimik ve jestleri, Rousseau ise ünlemleri önceliyor.

Rousseau'ya göre, insanlar, daha topluluk oluşturmuşken saf “doğa durumu”nda yaşıyorlardı ve dilleri “doğanın çılgılığı” biçimindeydi. Gereksinim ve anlaşma temel bir iletişimin henüz olmadığı bu zamanda korku, acı, üzüntü, telaş, öfke, acıma, sevinç ifadesi olan içgüdüsel ve içten dışa doğru doğal bir biçimde taşan seslerdi ilk sözcükler. Rousseau, jest ve mimiklerin, bir sonraki aşama olarak gereksinimleri yansıttığını düşünüyordu. Uzlaşmaya dayalı gerçek diller ise uygarlık dilleriydi, uzun bir zaman vardı daha onlara.

Biçimleri tamamen doğal nedenlere dayalı bu ilk sesler (sözcükler), henüz düzenli bir yinelenmeyi ve dolayısıyla genellemeyi, bir başka deyişle kavramları içermiyordu. Adlar hep tekil ve özeldi, eylemler (filler) hep şimdiki zamanlıydı. Bir meşe ağacının adı “A” ise, ikinci bir meşe ağacının adı “B” idi (“mutemelen ilk adlar sadece özel adlardı.”). Kavram, cins-tür ayrımı yoktu henüz. Hep tutkuya dayalı, hep canlı, başkasından edinilmemiş olduğu için hep özgün, hep müzikal.

İşte bu nedenle, kitabının adı, “Dillerin Kökeni Üzerine Deneme” değildir sadece, alt başlık olarak şöyle devam eder: “Müziksel Taklitle İlişki İçinde”. Dille ilgili görüşünü müzik kuramıyla bütünleştirerek açıklamaya, dil ve müziği ortak kökene bağlamaya çalışır.

Rasyonellik, özerklik, nesnellik içermedikleri için hep canlı (tutku içeren), tekil, özgün, düzenli yinelenmeye dayanmayan bu sözcüklerin doğal olarak “mecaz (trope)” nitelikli olduğunu ileri sürer.

Sanki bildiğimiz *mecaz (değişmece)* değil bu. “Sözcüğün, var olan, bilinen yerinden alınıp bir başka sözcüğün yerine *geçici* kullanılması” anlamda değil. Sözcük, bir başka yerden alınıp bir başka yere aktarılmaya dayanmı-

yor; sadece “geçici”lik konumunda, daha herhangi bir şeye sabitlenmediği için *geçici*. İlk söyleyişin, ilk dile getirişin mekânsızlığı, yersiz yurtsuzluğu anlamında *geçici*. Başlarken daha, *figurel*. Böyle bir *mecaz* işte.

En başta, sözün ilk kullanılışında *mecaz* (*trope*, daha genel anlamda *language figure*) durumunu Rousseau daha nasıl açıklıyor peki?

Açıklamaları “gerçek anlam-mecaz anlam” ilişkisi bağlamındadır. Çok açık biçimde yazmıştır bu ilişkiyi ve bu terimleri kullanmıştır açıkça:

İnsanı konuşturan ilk sebeplerin tutkular olması gibi, ilk ifadeleri de mecazlar olmuştur (mecaz’ın tutkuya, heyecana dayanması; N. Uğur). İlk doğan dil mecazlı dil olmuştur, gerçek anlam ise en son bulunmuştur. Şeylere gerçek isimleri ancak o şeyler gerçek şekilleriyle görüldükten sonra verilmiştir.

Tezine gelebilecek itirazlara dikkat çekmiştir hemen arkasından:

İmdi, okuyucu beni burada durdurup, bir ifadenin gerçek anlama sahip olmadan nasıl mecazlı olabileceğini sorduğunu hissediyorum.

Tümce şu açıklamasıyla devam eder sonra:

çünkü mecaz ancak içerdiği anlamın çevirisinden ibarettir. Bunu kabul ediyorum; ama anlaşılman için, çevirdiğimiz sözcüğün yerine tutkunun bize sunduğu fikri koymak gerekir: zira sözcükler ancak fikirleri de aktardığımız için aktarılır.

“Dev” örneğiyle somutlar tezini.

Bir vahşi insanın, diğerleriyle karşılaştığında önce korkacağını, onu daha büyük, daha güçlü, daha ürkütücü göreceği için ona “dev” diyeceğini belirtir. Zamanla tanıdıkça onun “dev” olmadığını, kendisi gibi biri olduğunu anlayınca da hem kendisi hem de onun gibileri için “insan” adını bulacak, “dev” adı ise onu önceki yanılışmaları doğrultusundaki nesne için *mecaz* olarak kalacaktır.

Örneğiyle ilgili açıklamayı şu sözle bağlayacaktır:

İşte böylece mecaz sözcük gerçek sözcükten önce doğar; tutku gözlerimizi kamaştırır ve bizde uyandırdığı ilk fikir hakikati karşılamaz.

Rousseau'nun "hakikat"ı dil-anlambilim ile ilgili değil elbette, öncelikle dil-dış dünya ilişkisi ve dolayısıyla onto-
loji ve felsefesi ile ilgili. Bu tartışma, bizi, konunun ilk ciddi tartışmasını yapan Platon'a kadar götürür (*Kratylos diyalogu*).

"Gerçek (nesne)" ile "gerçek anlam" karışmış Rousseau'da. Dil ile dış dünya arasında *bire birlik* ilişkisi kuru-
yor düşünürümüz. Bu aşama için doğal bir durum elbette; daha zihinsel bir olgu yok ortalıkta, salt duysal (görsel, işitsel, dokunsal).

Sözcüğün anlamıyla ilgili "gerçek", nesne dünyasındaki "gerçek" kadar sabitlik ve somutluk içermez zaten. Dış "gerçek"ın zihne yansımış "gerçek"i de böyle bir sabitlik ve somutluk içermez elbette.

Rousseau'nun "mecaz" kavramı anlaşılacağı üzere biraz farklı. Ama derdini iyi anlatmış, gerekçeleri görece tutarlı. Sonuçta dille, dilin kökeniyle ilgili tezler ileri sürüyor, dili ve anlamı bu bağlamda tartışıyor.

Tutkunun, heyecanın, şaşkınlığın ürünü "yanılsamalı imge"den, onun ses olarak karşılığı ilk (icat) dile ulaşan zihin; zamanla bu "yanlış"ının, başka bir deyişle göreceliğin, dağınıklığın ve sistemsizliğin farkına varıp bilinçlenerek aydınlanıyor ve dili artık kendi iç işleyişine göre, bir düzen içinde kullanmaya başlıyor. Baştaki "mecaz"ın yerini, uzlaşma ulaşıldığında "gerçek (düz, kavramsal) anlam" alıyor böylece. Geçicilik sabitliğe dönüşüyor.

4.2. Nietzsche, mecaz ve eğretileme...

Nietzsche de (1844-1900), ilginç bir biçimde, bütün sözcüklerin "kendi içlerinde ve ta en başından itibaren, anlam-

ları bakımından birer mecaz” olduğunu ileri sürer, “Dilin özniteliği retoriktir.” der. Elbette Rousseau ile Nietzsche *dil* ve *mecaz* olgularına aynı biçimde baktıkları için “meczazi kanka”dırlar bence.

Erken yaşlarında Yunanca, Latince, İbranice ve Fransızca’yı birincil kaynaklardan okuyacak kadar öğrenmişti Nietzsche. Bonn Üniversitesinde teoloji ve klasik filoloji, Leibzig Üniversitesinde yine filoloji okudu. Dille ilgili yazılarıyla dikkati çektiği için 1869’da İsviçre’deki Basel Üniversitesinde klasik filoloji profesörü olma teklifi aldı. Henüz 24 yaşındaydı; üstelik doktorasını tamamlamamıştı, öğretmenlik sertifikası da yoktu. 1869-1879 arasında Basel’de profesör olarak çalıştı.

Filoloji profesörü olmakla birlikte dille ilgili çok az yazı yazdı. Dilden çok eğretilmeyi (metaforu) tartışan üç kaynak var bugün elimizde.

Bunlardan en önemlisi, Türkçeye “Ahlak Ötesi Anlamda Doğru ve Yalan Üzerine” başlığıyla çevrilen yazısı (*Über Wahrheit und Lüge im ausser moralischen Sinne*, 1872). İkincisi, yayımlanmamış notlarını içeren, 1872 yazı - 1873 başı zaman dilimine ait bir defter. Üçüncüsü de, Basel Üniversitesinde iki öğrencisine 1872-1873 kışında verdiği, düzenlemesi 1874’te yapılan ders notları (Bu notlar daha sonra “Rhétorique et langage” başlığıyla yayımlanmıştır.). “Müzik ve Söz Üzerine” (1971 tarihli notlarından çıkarılmış bir metin) çalışmasını da bunlara ekleyebiliriz.

Nietzsche *dil*, *mecaz*, *metafor* konularına ilgisini daha sonraları yitirmiş, çalışmalarını metin ve yorum kavramları bağlamında yapmaya başlamıştır.

Ders notlarından anladığımız kadarıyla, Nietzsche; Eski Yunan ve Latin dönemlerini, Aristoteles, Cicero, Quintilian gibi yazarları çok iyi biliyor. Sözgelimi Aristoteles’in “metafor”u “meczaz (değişmece)” anlamda kullandığını, bu

kavramın Roma döneminde yerini “trope (mecaz)” kavramına bırakarak “kısaltılmış mecaz” biçiminde daralmaya uğradığını, yine Roma döneminde “trope”un “otuz sekiz ve fazla türü”nün saptanmış olduğu bilgisine sahip. Retoriğin geçirmiş olduğu aşamaları, metaforun önceki (Aristoteles) ve sonraki (Cicero, Quntilian) sınıflama biçimlerini, “trope (mecaz)” türlerini, ayrıntılı olarak anlatıyor derslerinde.

Dilin özniteliğinin retorik (belagat) olduğunu söylemek, Rousseau gibi, dilin aslının mecaz olduğunu söylemekle aynı. Zaten dilin sonraki aşaması, uzlaşımaya dayalı olarak kavramlaşma. Nietzsche’ye göre, “kavram”, “benzerden özdeşe, çeşitlilikten birliğe geçiş”tir. “Birbirine eş olmayan durumların aynılaştırılmasından oluşur” dediği “kavram”ı “yaprak” örneğiyle somutlar. Hiçbir yaprak birbiriyle tamamen eş değildir. Tekil varlıklar gelişigüzel bir biçimde kenara atılır, ayırt edici özellikler göz ardı edilir. Ama hepsine “yaprak” denmesinin, asıllarının, başka deyişle somut gerçekliklerinin çarpıtılması ve sonunda basitleştirilmesi olduğunu düşünür.

Kavramlaşma olmadan *gerçek anlam*, yani görelî sabitleşmiş anlam olmaz. Tek tek meşelerin ya da yaprakların aralarındaki benzerliğin yakalanmaya başlanması, özdeşliğe, çeşitlilikten birliğe geçiş; işte *kavram*, işte sözcüğün *gerçek anlamı*. Her sözcük, kökenini borçlu olduğu tek tek ve tamamen özgün deneyimin anımsatıcısı olarak değil, birbirine benzeyen sayısız durumu ortaklaştırarak kazanır bu anlamını.

Ama ya kavram(laşma) öncesi? Ya da Rousseau’nun dediği *doğa durumu* zamanlarındaki sesler? Ya da Nietzsche’nin ilk basamağından başlayarak aşamalarını açıkladığı eğretileme (metafor) katmanlaşması?

Söz, bir sinir uyarısının ses olarak ifadesidir ama aşamalar içerir. Önce bir sinir uyarısı bir imgeye dönüşür (bu süreç hayal gücü içerir): *ilk eğretileme*. Sonra imge belirli bir sesle taklit edilir: *ikinci eğretileme*. Bu her iki durumda

da bir alandan diğereine taklit (benzetme) yoluyla bir sıçrama yaşanır. Sonra da ses ve anlam figürleri süreci. Alanlar arası sıçrama neden eğretilime niteliklidir? Çünkü her birinde nesneyi benzeri bir şeye çevirerek algılamak, sonra onları özdeş ve bir kılarak işlem yapmak -biraz önce de dediğim gibi taklit, bir tutturma işlemi- söz konusudur. Ama her seferinde de bir metonimi (düzdeğişmece: eksiltilerek ve seçerek aktarma) vardır, tam özdeşlik kurmanın olanacağı yoktur çünkü. Kendinde-şeylerde tam, gerçek aktarım olamayacağı için, gerçek anlam aktarması da olanaklı değildir. Duyular ve hayal gücü böyle çalışır, birbirini ancak böyle etkiler.

Nietzsche'ye göre, "Bütün sözcükler kendi içlerinde ve ta en başından itibaren, anlamları bakımından, birer *mecazdır*." Bu öznel-bireysel anlamlı sözcükler zamanla aşınarak, sivriliklerini yitirerek anonimleşip nesnelleşir. Duyusal izlerini ve duygusal gücünü yitirmiş her değişmece (mecaz), her eğretilime (metafor) böylece kavrama dönüşür. Nietzsche, bu süreci somutlamak için metal para örneğini verir. Üzerindeki yazı ve şekillerin kullanıla kullanıla silinmesi sonucu *metal para* sadece *metal* olarak değer görmeye başlar.

Kuşkusuz Nietzsche'nin bu yaklaşımı ve açıklamaları, dış dünya gerçekliği (ontolojik hakikati) ile dil arasındaki ilişkisinin felsefi sorgulamasını yapmaya yöneliktir. Ona göre kavramlaşmada (bir bakıma, ad verme) sözcük nesnesini (kendinde-şeyi) gerçekten tam olarak karşılayamaz, ancak "yalan"dan karşılar. Kavramlar, zaten kendinde-şey değildir, dünyaya kabul ettirilmiş insan yaratımlarıdır. Kendi kullandıkları dâhil tüm sözcüklerin anlama ilişkin egemenliğini yıkmayı en azından bu nedenle ister. Şeylerin özüne tekabül eden iddialar dogmatiktir ona göre. Derdi metafizikle, var olan ahlak anlayışıyla ve bunların diliyle hesaplaşmaktır. Yazısının adını işte bu nedenle "Ahlak Ötesi Anlamda Doğru ve Yalan Üzerine" koymuştur.

Dil ile ilgili çok daha başka tartışmaların konusu olmakla birlikte bir duruma dikkat çekmek istiyorum burada (mecaz ve metafor kavramlarını karıştıranlar özellikle düşünsünler bu konuyu).

Metaforu Nietzsche hayli önemserken Rousseau pek önemsemez. Paul de Man da dikkat çekmiştir: “Metafor” sözcüğüne Rousseau’da nadiren rastlanır, çünkü o daha genel bir ifade olarak “langauge figure” terimini tercih eder.

Söz bitmeden: “Mecaz” ile ilgili bu yaklaşımlar akla hemen Ferdinand de Saussure’ü getiriyor. Saussure de *gerçek anlam-mecaz anlam* kavramlarını ve ilişkilerini Rousseau ve Nietzsche gibi sorguluyor, geleneksel (hiyerarşik) anlam kuramına* onlar gibi karşı çıkıyor. Yazının (bölümün başlığını “Üç Kafadar” koymalı, Saussure’nin görüşünü de vermeliydim bu yazıda belki. Ama onun tezinde farklı bazı yönler var. Bu farklılıklar ayrı bir yazıyı hak ediyor, zorunlu kılıyor hatta.

*Geleneksel (hiyerarjik) anlam kuramı: Gerçek anlamın mecaz anlama göre önceliği, mecaz anlamın gerçek anlamdan çıkması, güvenilirlikte gerçek anlamın mecaz anlama önceliği. Gerçek anlamın nesnel ve güvenilir, mecaz anlamın öznel ve geçiciliği.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, A. Onur (Hazırlayan), *Nietzsche ve Dil*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2017.

ALTINÖRS, Atakan, *Dil Fesefesine Giriş*, İstanbul: İnkılâp, 2003.

DEMONT, François, *Rhétorique et langage chez Aristote et Nietzsche*,

https://www.academia.edu/34252087/Rh%C3%A9torique_et_langage_chez_Aristote_et_Nietzsche (2013).

- ERKEK, Fatma, “Uygurlik Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Bahar 2015, Sayı: 19.
- GILMAN, Sander L.: Carole Blair, David J. Parent (Hazırlayan, eleştirel bir önsöz yazarlar), *Friedrich Nietzsche on Rhetoric and Language*, New York: Oxford Üniversty Press 1989.
- MAN, Paul de, *Okuma Alegorileri (Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Figürel Dil)*, Çeviren: Mustafa Zeki Çıraklı, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- NİETZSCHE, Friedrich, *Rhétorique et langage*, Philippe Lacoue-Labarthe et Jean-Luc Nancy éd., Chatou, Les Éditions de La Transparence 2008.
- Nietzsche: Kayıp Bir Kıtı*, Cogito (Nietzsche Özel Sayısı), İstanbul: YKY, Kış 2001, Sayı 25.
- SAUSSURE, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Yazıları*, Önsöz, Notlar ve Ekler'le Türkçeye Çeviren: Savaş Kılıç, İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- ROUSSEAU, J.-J., *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme* (Çeviren: Ömer Albayrak), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (Fransızcadan çeviren: Rasih Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları, 2020 (17. Baskı).
- *Dillerin Kökeni Üzerine Deneme / Melodi ve Müziksel Taklitle İlişki İçinde*, (Çeviren: İnci Mala Uysal), İstanbul: Can Yayınları, 2022.
- YAGUELLO, Marina, *Hayali Diller*, Çeviren: Necmettin Kâmil Sevil, İstanbul: YKY, 2008.

(**Varlık** dergisi, Kasım 2023)